

Handleiding voor het overleven van de kredietcrisis

Voorwoord

'Geld maakt niet gelukkig. Want iemand met veertig miljoen is heus niet gelukkiger dan iemand die maar zesendertig miljoen heeft.'

- Prince de Lignac

Ons persoonlijk kwam het niet zo goed uit, deze crisis. Toen ze losbarstte waren mijn vrouw Merel en ik juist feestelijk bezig de verkiezingsstrijd tussen Obama en McCain te verslaan. En toen, onverwacht en ongenood, beklom daar de crisis als nieuwe, mysterieuze hoofdrolspeler het toneel, en bepaalde in een handomdraai de uitkomst van het stuk.

Uiteindelijk bleek de economische crash natuurlijk een nog groter verhaal te zijn, iets waar je een journalistieke carrière aan kunt besteden.

Het is als een nachtmerrie uit onze jeugd, iets waarvan we dachten dat we het waren ontgroeid: dat gedoe met depressies en armoede en wanhoop en hoedendragende mannetjes die in zwart-witte totaalshots op Wall Street heen en weer dribbelen. Het momentum van de wereldeconomie was zó groot en de natuurkracht van de menselijke ambitie was zó overweldigend, dat de vooruitgang niet te stuiten was. En anders waren er wel allerlei genieën die een crash met monetaire alchemie zouden voorkomen. Dachten we.

Inmiddels zijn we murw van het slechte nieuws, en durven we niet eens meer te denken aan hoe de toekomst eruit zal zien. Wie in vrije val is, kijkt niet echt uit naar de bodem.

Dit boek heeft als focus Amerika. Omdat we daar wonen en werken, en omdat daar de crisis begon. Inmiddels is de hele wereld geraakt, en in sommige plaatsen - vooral in arme landen - zullen de gevolgen veel schrijnender zijn dan hier. Maar wie wil weten hoe het begon, moet in Amerika zijn.

Ik heb het geschreven tijdens een verblijf in Argentinië, waar ze wel iets weten van economische tegenslag. Hier hadden ze van 1999 tot 2002 de

meest afschuwelijke depressie, met 25% werkloosheid, grote armoede, het instorten van het bankwezen, het uitvallen van de elektriciteit, gewelddadige demonstraties, een golf van ontvoeringen en berovingen en wetteloosheid. Vanuit Argentijns perspectief valt het allemaal nog wel mee.

Ik heb dit boek geschreven om zelf een paar dingen helder te krijgen, en het allemaal in het perspectief van de geschiedenis te zien. Het is allemaal al eerder gebeurd, en het zal elke keer hebben aangevoeld als het einde van de wereld. Maar daarna was er weer een nieuwe wereld.

Er is een Koerdisch spreekwoord dat zegt: je moet nooit te vrolijk zijn, en nooit te somber.

Ik dank Lynn Berger voor haar hulp bij het schrijven, mijn vrouw Merel voor haar steun en geduld, Piet van Asseldonk, Jos Bierman en Bart Bierman voor hun meedenken, Federico en Iñes Cendoya voor hun gastvrijheid, en uitgever Kees de Bakker voor de zachte persistentie waarmee hij mij aan het schrijven heeft gezet.

Willem Lust
Maart 2009
El Venado, Pila, Argentinië

Wall Street

'Laten we hopen dat we allemaal rijk en met pensioen zijn als dit kaartenhuis begint te wankelen.'

- Intern e-mailbericht van analist
binnen *rating agency*, december 2006

Je moet het één keer in je leven hebben gezien: het zuidelijke puntje van Manhattan, vanaf het water. Neem de ferry (gratis!) naar Staten Island, vaar terug over de Upper New York Bay en zie de kantoortorens dichterbij komen, de zon glinsterend op de ramen. Ook zonder de Twin Towers is het adembenemend; alle bravoure, kracht en rijkdom van de Nieuwe Wereld samengebald op één vierkante kilometer.

Hier kwamen vierhonderd jaar geleden de Nederlanders aan land. De Britse kolonisten waren vooral op zoek naar een plek waar hun godsdienst niet werd onderdrukt; de Nederlanders kwamen om geld te verdienen. Ze vestigden een typisch Nederlandse vorm van tolerantie: 'het interesseert ons niet wat u doet, zolang wij er maar geen last van hebben.'

‘Het gouden district’, noemde Louis Ferdinand Céline het in 1932, in zijn *Reis naar het einde van de nacht*: ‘Het is het bancaire hart en centrum van de wereld van nu. En toch spugen sommige mensen op de stoep, wanneer ze voorbij lopen.’

Vanaf South Street, aan de waterkant, loop je Wall Street in, de straat waar ooit de palissade stond die de indianen buiten Nieuw Amsterdam moest houden. Hoe grandioos het bij aankomst allemaal ook leek, wanneer je hier eenmaal rondloopt, in de spelonken tussen de wolkenkrabbers, is het eigenlijk behoorlijk sinister. ‘Hoog bovenin, ver boven de allerhoogste verdiepingen, daar had je nog een beetje daglicht, met zeemeeuwen en stukjes lucht. Maar wij bewogen in het lagere licht, een misselijk, jungleachtig licht,’ schreef Céline.

De straat is hier opgebroken - het energiebedrijf ConEdison werkt aan de stoompijpen die overal in de stad liggen en die de karakteristieke stoomwolken produceren die je altijd in films ziet. Aan je rechterhand passeer je, op nummer 40, het ‘kroonjuweel van Wall Street’, ofwel het Trumpgebouw, ooit heel even het hoogste gebouw ter wereld. Een uithangbord aan de linkerkant vertelt dat hier een- en tweekamerappartementen te huur zijn, studio’s en *lofts*. Wie zou hier nog willen wonen? Hier heb je niet de restaurantjes en cafés die je in een stadscentrum zou verwachten. ‘s Avonds is het uitgestorven. En nu Wall Street al een aantal maanden een synoniem is voor al het slechts wat ons overkomt, is het er niet gezelliger op geworden.

Hoewel, de bankiers vertrekken en er komen gezinnen voor in de plaats. Om de hoek, pal tegenover de New York Stock Exchange (*Afgekort als NYSE. Het gebouw staat op de hoek van Wall Street en Broad Street, met de beroemde gevel met die Amerikaanse vlag op Broad Street. Op foto’s zie je dan altijd het straatnaambordje met ‘Wall Street’, maar dat bordje geeft de naam van de zijstraat aan.*) staat de wolkenkrabber waarin vroeger kantoren van de bank J.P. Morgan zaten. Die John Pierpont Morgan had een legendarisch grote aardbeineus, maar was ook de belangrijkste bankier in de Amerikaanse geschiedenis. Hij redde tijdens de *panic* van 1907 de financiële instellingen en de NYSE van de ondergang. Nu is dit ook een appartementencomplex, van binnen ontworpen door Philip Starck, dus vol kristallen kroonluchters, witte gordijnen en goudgespoten rococomeubeltjes. Hier hebben vrienden van ons juist een jaloersmakend appartement gehuurd, met rondom balkon: licht en ruimte en uitzicht. Het is een andere wereld; ongewoon stil, ver boven de claxons en de sirenes van de stad. Vanaf het balkon, zo hoog dat ik nauwelijks naar beneden durf te kijken, had Céline makkelijk op het beursgebouw zelf kunnen spugen.

De oorspronkelijke huurprijs van het appartement was \$ 20.000 per maand. Onze vrienden betalen nu, na wat onderhandelen, \$ 8000. Je krijgt hier heel wat meer *bang for the buck* dan in bijvoorbeeld de Upper East- of West Side. En dan heeft dit gebouw ook nog een grote daktuin, een

zwembad, een balletzaal, een fitnesszaal, een bowlingbaan, een squashbaan, en een biljartzaal. Het is duidelijk ingericht voor de welgestelde vrijgezellen van Wall Street. Maar nu trekken hier de jonge ouders met hun kinderwagens in. Onze vrienden hebben twee jongetjes. De *New York Times* noemt dit al het *diaper district*, de luiervijk. Wall Street en Broad Street zijn sinds 9-11 voor alle verkeer gesloten; kinderen kunnen hier dus nog veilig op straat spelen, onder toezicht van veel politie en George Washington.

Op de hoek van Wall Street en Broad Street staat iets neo-classicistisch met trappen en pilaren: Federal Hall, met dat standbeeld van George Washington, die hier in 1789 werd ingezworen als eerste president.

Fotografen vinden het mooi hem op de rug af te beelden, alsof hij in vertwijfeling naar het beursgebouw kijkt. Daar heb je binnen nog een ouderwetse beursvloer, waar de handelaren televisiegeniek door elkaar krioelen, en waar je op sommige dagen de wanhoop kunt voelen.

De angst is als een stinkende mist uit het beursgebouw gestroomd, en je ruikt het nu in de hele stad. Er zijn in New York weer hotelkamers te krijgen (voor wie een beetje kan onderhandelen uitzonderlijk goedkoop), en kaartjes voor het theater. Je vindt in de toprestaurants makkelijk een tafel - en daar hebben ze dan ook nog leuke aanbiedingmenuutjes. Het bitsige dat ze soms hadden wanneer je probeerde te reserveren is er nu wel vanaf. Sommige restaurants draaien nog maar de helft van de omzet van vorig jaar. Het prachtige restaurant Fleur de Sel in de buurt Flatiron is al dicht, en vele anderen zullen nog volgen.

En overall is het nu voortdurend uitverkoop. Je ziet lang gevestigde winkels verdwijnen; ze worden vervangen door *pop-up stores*, tijdelijke winkels bedoeld om er even een voorraad schoenen of T-shirts uit te venten.

De onroerendgoedmarkt in New York, die fier overeind was gebleven terwijl die in andere staten ineens stortte, wankelde ook. Onze huurbaas kwam met een huurverhoging van \$ 300 per maand; ik hoefde maar één telefoontje te plegen en dat werd direct teruggedraaid. Daardoor bleef ik met het nare gevoel achter dat er vast nog wel een flinke verlaging in had gezeten als ik me wat assertiever had opgesteld. Je hoort nu spectaculaire verhalen over mensen die hun huur tientallen procenten naar beneden hebben gepreut. (Misschien moeten we over een maand of drie nog eens bellen.) Ook de verkoopprijzen dalen nu, en in een dalende markt koop je niet; je wacht tot het morgen nog goedkoper is geworden. De bouw ligt stil. De *skyline* van New York - anders voortdurend in beweging - zal de komende jaren niet veranderen.

Plotseling horen we nu van vrienden die ontslagen worden en nergens iets nieuws kunnen vinden; van Nederlanders die gedwongen terug naar Nederland gaan, Amerikanen die het even ook allemaal niet meer weten.

Op feestjes gaat het nergens anders over. Een Argentijnse bankier vertelt hoe hij tien jaar geleden alle banktegoeden van de familie had leeggehaald, met canvas tassen vol bankbiljetten naar Uruguay was gevlucht en daar had ingewisseld voor dollars die hij op een Zwitserse bank parkeerde. Hij adviseert mij nu een zeewaardig jacht te kopen, de ballast te vervangen door goud, en die dan volgetankt, met water en proviand aan boord, in de haven van New York te leggen, klaar voor vertrek. Een nuttig advies, en ik zeg het te zullen overwegen. Iemand suggereerde diamanten: makkelijker te vervoeren en in te wisselen dan goud.

We interviewen de schrijver Gay Talese - in het restaurant Tribeca Grill - en die beklagt zich: 'Wat veranderd is - dat valt mij op als luistervink - is het gespreksonderwerp. Het gaat nu in restaurants alleen nog over de economie. Vrouwen en mannen die het over de economie hebben, dat is niet romantisch. Daar wil je het in een restaurant niet over hebben. Dat doe je overdag. Tijdens de lunch praat je over de economie. Nu ook 's avonds. Wat denk jij?'

Zijn tafelmanier, de restaurantcriticus Moira Hodgson, zegt: 'Ja, iedereen is doodsbang.'

'Er wordt niet meer geneukt,' vreest Talese.

'Daar ben ik het niet mee eens. Vast wel.'

'Nou, misschien dat er bij het dessert geneukt wordt.'

De crisis is nu onontkoombaar en overal, maar we kijken ernaar als kippen naar het onweer. We zitten er midden in, maar het is zo groot en onoverzichtelijk dat we nauwelijks doorhebben wat er precies aan de hand is; het valt buiten de kaders van ons denken. We horen elke dag de percentages. Min 3,5%, min 6,3%, min 19%. Consumentenbestedingen, nationaal product, bedrijfsinvesteringen en ga zo maar door.

Er is ook nog geen goede naam voor, zoals ze tijdens de Middeleeuwen of de Eerste Wereldoorlog ook nog niet precies wisten waarin ze verzeild waren geraakt. We noemen het *Subprime Crisis*, de Kredietcrisis, of de *Meltdown*; maar misschien zijn dat eigenlijk helemaal geen goede namen voor wat er aan de hand is. De *Credit Crunch* is het ook wel genoemd, of de Grote Ontrafeling, of Nieuwe Economie. En al is het veel te vroeg om te weten wat voor label de toekomst hierop zal plakken (de Laatste Dagen van het Kapitalisme, de Amerikaanse Consumptie-Crash, het Einde van de Beschaving), dat er iets fundamenteel aan het veranderen is, dat is nu voor iedereen wel duidelijk. (Als ik dan moet kiezen: kredietcrisis.)

Wat is het toch? De fabrieken staan er, net als de machines en het gemotiveerde personeel. De vraag is er ook - honderden miljoenen mensen hebben nog geen auto, magnetron, geluidsinstallatie, moderne kunst aan de muur. Of ze hebben dat wel en willen méér. En dan zijn er ook de fabrieken, landbouwgronden, restaurants, hotels, cruiseschepen, masseurs, tennisleraren, tennisballenfabrikanten; iedereen staat helemaal klaar voor

het produceren van Bruto Nationaal Product, en dan valt plotseling alles stil. De klanten blijven thuis, de kringloop stopt. Ik hoorde eens in de filemeldingen - toen heel Nederland weer eens muurvast stond - de man in Driebergen bij wijze van grap iedereen oproepen om tegelijk 80 te gaan rijden: één, twee, drie...

Wat het laatste jaar met de wereldeconomie is gebeurd, dat staat niet in de gebruiksaanwijzing. Toch moeten we er nu allemaal wel mee omgaan, en besluiten nemen over werk en inkomen en beleggingen en pensioen. We zijn op weg naar een andere economie, maar hoe die eruitziet - groener, mooier, rechtvaardiger, of alleen maar schraler en armoediger en killer - dan weet niemand. Dit is natuurlijk niet de eerste financiële crisis - *panics* worden ze hier genoemd - maar het is alsof de mens er nooit van leert - en zich er telkens weer totaal door laat overvallen.

In oktober 1987 versloeg ik mijn eerste beurscrisis. Ik werkte toen als verslaggever voor het *NOS-Journaal*. Wereldwijd stortten de beurzen in. Toevallig was op die dag de effectenbeurs op het Damrak ook weer eens stil gevallen door een stroomstoring; dat gebeurde elk jaar wanneer het kermis was op de Dam. Die dag mochten we niet vanaf de galerij het gedoe op de beursvloer filmen; het beursbestuur begon plotseling over 'privacy'.

Uiteindelijk - ik kan vrij goed zeuren als het nodig is - mocht het toch, maar eenmaal in Hilversum vond de eindredacteur van dienst dat het *Journaal* van een beursverlies van 23% op één dag geen melding hoefde te maken. 'Dat zoeken ze zelf maar uit,' zei hij. Dat beursgezeur interesseerde hem gewoon niet, en hij dacht dat het de kijker ook niet zou interesseren. Let wel, op deze 'Zwarte Maandag' had de Dow Jones het grootste verlies op één dag in de geschiedenis. (*De Dow Jones, genoemd naar Charles Henry Dow en Edward Davis Jones, die in 1896 een nieuwdienst begonnen, volgt de koers van 30 toonaangevende ondernemingen op de New York Stock Exchange. Het wordt gezien als de graadmeter van de Amerikaanse economie, hoewel het allemaal wereldwijd werkende bedrijven zijn. Er zijn ook andere indexen, zoals de Standard & Poor's 500, die veel breder is.*)

Uiteindelijk hebben we het onderwerp wel uitgezonden, en groots ook, aangevuld met reportages uit andere landen. Maar toch, die eerste reactie van de eindredacteur was niet zo onbegrijpelijk. In 1987 bezat vrijwel niemand aandelen, en het kon weinigen iets schelen wat daar aan het Beursplein gebeurde. Een paar jaar later maakte het Journaal elke dag melding van de beurs; Beursplein 5 en Wall Street waren zelfs nieuws als er geen beweging te bekennen was. Het aandelenbezit is nu 'gedemocratiseerd,' en als u zelf geen aandelen heeft, dan heeft u inmiddels misschien wel via een recente brief van uw pensioenfonds begrepen dat uw wel en wee nauw is verbonden met de Dow Jones en de AEX.

Wall Street is van dit alles het symbool. Maar veel van de banken die in dit drama de hoofdrol spelen zijn al lang niet meer hier gevestigd maar in Midtown, bij het treinstation Grand Central. Daar staan de kille kolossen van Bear Stearns, JP Morgan, Lehman Brothers. Daar speelden de grote drama's zich af.

De toeristen hangen nog wel rond op Wall Street en Broad Street. Ze maken foto's en kopen hotdogs van de *street vendors* met hun groengele parasolletjes. En even verderop, op Broadway, betasten ze op de gevoelige plaatsen de 3,5 ton zware bronzen 'Charging Bull' van Arturo di Modica. De stier staat symbool voor een periode van financieel optimisme. Nu is het een *Bear-market*, met angst en vertwijfeling, maar nergens een standbeeld van een beer. Dat beeld zou er eigenlijk wel moeten zijn, al was het maar als permanente waarschuwing tegen overmoed.

De toeristen die naast ons op de trappen van Federal Hall zitten, zijn waarschijnlijk op zoek naar iets anders: naar wanhoop in de ogen van de mensen die hier werken. Af en toe staan een paar van die beursmannen buiten, in van die kleurige jasjes met plastic naamplaatjes. Ze worden door een hekje gescheiden van de toeristen. En ze kijken zoals alle mensen die de straat op moeten om een sigaret te mogen roken.

Zo ziet het einde van de wereld zoals we die kennen er dus uit. Heel gewoon eigenlijk.

Hoofdverdachte Chuck

Laten we hem Chuck noemen. Het is moeilijk om een hekel aan hem te hebben. Hij is hartelijk, royaal en op een charmante manier onhandig. Kent zijn eigen zwakheden. Verbaasde zich altijd over zijn eigen succes in het leven: een mooi huis met vier garages waarin drie auto's, vier slaapkamers, vier badkamers waarvan één met jacuzzi, en een bijna splinternieuwe keuken met roodgranieten werkblad. Een behoorlijke spaarpot voor zijn pensioen. Getrouwd met Maude. Ze hebben een zoon, waarvan Chuck in stilte hoopt dat hij arts wordt. Chuck heeft een mooie *middle management*-functie bij een groothandel in auto-onderdelen. En een golfhandicap waar hij trots op kon zijn.

Chuck was de steunpilaar van de wereldeconomie. Als het even wat minder met hem ging, dan ging hij naar het winkelcentrum en gaf geld uit; hij gebruikte daarvoor een van een hele rits creditcards. Als het goed ging, dan ging hij ook naar de *mall*, gaf nog meer geld uit, en zette ook dat op de creditcard.

Hij voelde zich rijk: hij had aandelen in zijn eigen 401(k) (*Genoemd naar een regel in de belastingwet. Geld dat je hierin stopt mag je aftrekken van je belastbaar inkomen.*) pensioenfondsje en zijn huis had een behoorlijke

overwaarde. Verder sparen deed hij niet echt; met zo'n vermogen achter de hand was dat niet echt nodig, vond hij.

Hij schrok pas toen de benzineprijs in de zomer van 2008 boven de \$ 4 per gallon uitkwam. Daarvoor was simpelweg geen ruimte in het budget. Dus ruilde Chuck zijn GM Suburban (*SUV, dakbeest zoals je op Nederlandse wegen weinig tegenkomt. Wel makkelijk met bagage.*) in voor een Japans wagentje. Dat ding gebruikte inderdaad zo goed als geen benzine, maar nu die inmiddels weer minder dan \$ 2 kostte had hij alweer spijt van. Hij voelde zich zeer ongemakkelijk in dat Japanse koekblik. Maar een nieuwe SUV kopen, zelfs met alle aanbiedingen die er nu waren, dat zat er niet meer in.

Een aantal mensen in Chucks omgeving was al ontslagen. Tot zijn eigen verbazing had hij zijn baan nog wel, al werkten ze bij zijn bedrijf nog maar vier dagen in de week, tegen 75% van het salaris. De auto-onderdelenhandel deed het niet eens zo slecht; Amerikanen reden nu gemiddeld een jaar langer door in hun auto en dat betekende meer reparaties. Maar die 25% die hij op zijn salaris werd gekort was wel de druppel die de emmer deed overlopen.

Maude probeerde nu ook werk te vinden. Zonder resultaat. Op elke vacature kwamen meer dan honderd aanmeldingen.

Het huis hadden ze in 1998 gekocht, voor \$ 420.000. In 2007 was het zo'n \$ 750.000 waard. Chuck had - zoals iedereen die hij kende - de overwaarde verzilverd. Ze waren er een paar keer leuk van op vakantie geweest, hadden er de keuken van betaald en de auto's, en plotseling was het op. Nu hadden ze in totaal voor \$ 625.000 aan hypotheek, en het huis was niet meer dan \$ 435.000 waard. En dan was er ook nog de schuld van \$ 23.000 op zijn creditcards.

In zijn 401(k) had hij in 2007 nog \$ 320.000 gehad, belegd in General Electric, JP Morgan, AT&T, Caterpillar en nog een paar zeer solide Amerikaanse bedrijven, geen internetzeepbellerij. Het was nu bij elkaar nog maar \$ 108.800 waard. Hij kon nog wel met pensioen, maar na twee jaar zou hij bij de lokale McDonald's moeten solliciteren.

Kort geleden dacht hij nog dat hij behoorlijk vermogend was; nu had hij alleen nog schulden. Chuck zou tot zijn dood moeten werken. Ze konden niet meer in hun huis blijven.

Chuck junior kon niet studeren. Hij had altijd boven zijn stand geleefd, en dit was de prijs.

Hij werd bevangen door zwarte somberheid, zoals hij nooit eerder had gekend.